

<https://doi.org/10.28925/2311-259x.2026.1.6>
УДК 821.161.2-1.09:[355.01:314.15]

Олеся Омельчук

Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України
вул. М. Грушевського, 4, Київ, 01001, Україна
 <https://orcid.org/0000-0002-4945-595X>
omelchuk_olesia@ukr.net

ПОЕМА ВАЛЕР'ЯНА ПОЛІЩУКА «АДИГЕЙСЬКИЙ СПІВЕЦЬ»: ОСОБЛИВОСТІ КОЛОНІЗОВАНОГО ПРОСТОРУ (ВІЙНИ, ВИМУШЕНІ МІГРАЦІЇ, ЕКОЦИД)

У статті вперше в українському літературознавстві аналізується поема Валер'яна Поліщука «Адигейський співець» (1923) та обставини її появи в контексті історії анти/неоколоніалізму. Мета статті — з'ясувати способи осмислення національного простору як колонізованого в художньому наративі В. Поліщука. Теоретико-методологічною основою є історико-генетичний та історико-функціональний підходи. У роботі також використано сучасні історичні розвідки та матеріали, пов'язані з життям, середовищем і добою письменника.

У результаті дослідження стверджується антиколоніальне спрямування поеми «Адигейський співець», в основу якої лягли події національно-визвольного руху народів Кавказу XIX — початку XX століття, зокрема Кавказької війни. Низка проаналізованих фрагментів Поліщуківської поеми підтверджує, що письменник керувався історичним фактажем. Відкинувши російсько-імперське трактування, він зобразив непримиренність двох сутностей — колонізатора і колонізованого. Загалом автор поеми звертається до проблем, пов'язаних із національним питанням, зокрема з політикою колонізації «малих» народів: питань національної мови, збереження історичної пам'яті, екоциду, вимушених внутрішніх переміщень, еміграції, конфлікту між національним і соціальним, долі народного провідника тощо.

Запропонована реконструкція політичного і культурного тла періоду написання та оприлюднення поеми доводить пов'язаність її сюжету з українськими реаліями дорадянської й радянської доби. Хоча у своєму неприйнятті Російської імперії та її завойовницької ідеології поема не суперечила тогочасній пролетарській картині світу, уславлення національно-визвольної боротьби було важливим виступом письменника на тлі утвердженого радянського імперіалізму і його різноманітних стратегій денационалізації. Творчість В. Поліщука, як і діяльність багатьох інших українських діячів, демонструвала готовність розвивати українську культуру в умовах радянської системи, не мирячись із російським шовінізмом.

Ключові слова: Валер'ян Поліщук; поема; антиколоніалізм; міграції; Кавказька війна.

Постановка проблеми і її актуальність

1923 року поема Валер'яна Поліщука «Адигейський співець» відкривала перше число новозаснованого журналу «Червоний шлях» (м. Харків). Історичним тлом, на якому відбуваються основні події цього художнього твору, є Кавказька війна, боротьба і страждання народів Північного Кавказу внаслідок іноземної експансії. Тематичне й ідейне спрямування поеми не лише вказувало на етноцидні практики стосовно народів Кавказу, а й засвідчило тяглість антиколоніальної лінії в українській літературі, нагадуючи про аналогічні стратегії денационалізації щодо українців: спочатку — в умовах Російської імперії, пізніше — під юрисдикцією радянської держави, а сьогодні — в умовах нової російської-української війни.

Теоретико-методологічна основа

Основна увага літературної критики до Поліщукової поеми «Адигейський співець» припадає на 1923–1929 роки. Відтоді цей текст не ставав об'єктом літературознавчого аналізу. У запропонованому дослідженні окреслюється історія сприйняття цієї поеми з урахуванням особливостей

історичного часу, коли вона створювалась і коментувалась (історико-функціональний підхід). У межах історико-генетичного методу висвітлюються політичні та культурні обставини, у яких автор задумував і створював свій текст, урахується велика кількість різноманітних джерел, які допомагають зрозуміти ціннісно-сміслові й типологічні акценти цього твору. Оскільки Поліщукова поема є антиколоніальним текстом, для створення якого письменник використовував документальний фактаж, до літературознавчого аналізу в запропонованому дослідженні долучено праці істориків і сучасні історичні матеріали.

Результати дослідження

Тематика Поліщукової поеми та історичні обставини її появи були зумовлені цивілізаційним зламом, якого зазнали різні національні землі внаслідок падіння Російської імперії та прилучення їх до складу нового, неоколоніального утворення під назвою Союз Радянських Соціалістичних Республік (СРСР). Не менш важливим для розуміння Поліщукового тексту є персоналія самого автора, який підтримував ідею національної

культури, від 1920 року поєднуючи це переко-
нання з пролетарськими візіями. Саме «дискусії
з національних проблем», за висловом самого По-
ліщука, спонукали до написання поеми «Адигей-
ський співець» (1997, с. 23).

Відповідно до авторського датування, процес
створення поеми відбувався від жовтня 1922 року
до січня 1923 року, тобто в період, коли була про-
голошена Адигейська автономна область Півні-
чно-Кавказького (Краснодарського) краю, а час-
тина українських територій стала Українською
Соціалістичною Радянською Республікою (УСРР).
Чому саме до історії адигів звернувся Поліщук, то-
чної відповіді не існує. Однією з причин могла
бути безпосередня географічна близькість адиг-
ських народів до заселеної українцями Кубані. Ук-
раїнський історик Дмитро Білий зазначає, що
адиги були найближчими і найчисельнішими су-
сідами українських поселенців, які почали інтен-
сивне заселення Правобережної Кубані наприкі-
нці XVIII століття, а загалом адигів поділяли на ка-
бардинських і кубанських (2009, с. 60, с. 66).

Як відомо, В. Поліщук уважав Кубань українсь-
кою етнічною територією та виступав за її приєд-
нання до України. Боротьба кубанців і народів Ка-
вказу за незалежність на початку ХХ століття, що
передувала встановленню радянської влади, на-
гадувала про аналогічні антиколонізаторські й
державотворчі спроби на території самої України.
Адигські народи, зазначає Владислав Грибовсь-
кий (2025), найдовше чинили спротив російській
експансії на Кавказі.

Для розуміння сенсів поеми «Адигейський спі-
вець» не менш важливим є аналіз українських су-
спільно-культурних обставин, серед яких поема
створювалася, зокрема згаданий факт її появи
в місячнику «Червоний шлях». Таким першим ас-
пектом, який увиразнює розуміння ціннісно-зміс-
тових і контекстуальних параметрів Поліщук-
ового твору, є те, що до заснування харківського
журналу радянських керівників підштовхувала
діяльність закордонних українців, а також акти-
вна позиція колишніх членів УКП(б) (Української
Комуністичної Партії (боротьбистів)) із підтримки
розвитку в Україні освітніх, наукових, культурних
інституцій. Про це 1933 року свідчив «боротьбист»
у минулому Михайло Яловий, якого призначили
секретарем «Червоного шляху» і який зафіксував
болісний шлях власної трансформації з метою пе-
ретворення себе на українського інтелігента біль-
шовицького взірця:

Журнал «Червоний шлях» було створено з ме-
тою об'єднати довкола радянської влади укра-
їнську інтелігенцію, і вістрям своїм він мав
бути спрямований проти української емігрант-
щини, що почала ворухитися за кордоном.
<...> Маючи перед собою завдання не просто
протиставити об'єднану довкола радянської
влади українську інтелігенцію інтелігенції
емігрантській, але й <...> бажаючи пояснити

перед цією інтелігенцією роль і сенс шляху тих
інтелігентів, чиє ім'я пов'язане з тим-таки бо-
ротьбизмом. (2010, с. 26)

На позір Поліщук негативно відгукувався про
політичну еміграцію, а от у приватному спілку-
ванні вважав її діяльність корисною для «україн-
ського національного руху», зосібна для відда-
лення України від Москви, окремо підкреслюючи
заслугу еміграції в заснуванні «Червоного шляху»
та інших журналів (2012, с. 160).

У першій половині 1920-х років радянське ке-
рівництво одночасно і заgravало, і вело боротьбу
з чільними представниками українського закор-
доння. «Більшовицька стратегія полягала в тому,
щоб очолити процес деколонізації (неминучість
якого виглядала очевидною) і здійснити його,
зберігши територіальну цілість колишньої Росій-
ської імперії», — зазначає історик Юрій Шаповал
(2017, с. 106). У цьому сенсі поява «Червоного
шляху» була зумовлена ще й політикою так званої
коренізації (українізації, білорусизації і т. ін.), яка
розпочалась 1921 року й остаточно утвердилась у
квітні 1923 року на XII з'їзді РКП(б) (2017, с. 111),
ставши складовою радянської стратегії з метою
перетягування на свій бік і українського насе-
лення, і українських освічених кіл, і політичних
емігрантів. Тоді, коли Поліщук створював «Ади-
гейського співця», в Україні відбувались партійні
протистояння між прихильниками і противни-
ками українізації. Те, що Поліщук розумів двоїс-
тність радянської національної політики, засвідчу-
ють його рядки в одному з листів, написаних на-
прикінці 1924 року: «Був у мене Чарот. Він сла-
вний хлопець. Його вислали з Мінська за білоруси-
зацію» (1997, с. 70).

Особливість і складність тогочасних реалій
ілюструє й той факт, що головний редактор «Чер-
воного шляху» Григорій Гринько (колишній «бо-
ротьбист») був звільнений 1922 року від обов'яз-
ків очільника Наркома освіти УСРР після звинувач-
чень у «надмірній» українізації (2017, с. 117). До-
волі швидко в нього забрали і посаду головного
редактора (Гринько підготував перші п'ять чисел
«Червоного шляху», пізніше його направили на
роботу до Москви, що нагадувало долю згаданого
Поліщуком білоруського письменника Михася Ча-
рота, а також Михайла Ялового та багатьох інших,
яких відряджали до Москви під різними приво-
дами або ж вони самі туди переїжджали, утікаючи
від політичної ситуації на батьківщині). Судячи з
Поліщуківної кореспонденції, працівники журналу
час від часу перебували під загрозою звинувачень
у неправильній партійній лінії (1997, с. 83). Звіль-
нення Гринька з редакторства могло стати причи-
ною, чому Поліщук, за його власними словами,
«не живвся» в редакції «Червоного шляху», хоча й
був причетним до організації видання (1997,
с. 23). Відтак Поліщук підтримував із Гриньком
контакти, дарував йому для ознайомлення і про-
моції свої книжки, віддаючи належне останньому

не лише за спільний видавничий досвід, а й за участь у розвитку українських інституцій. 1927 року Поліщук присвятив Г. Гринькові свою поетичну збірку «Металевий тембр»: «Григорію Федоровичу ГРИНЬКОВІ, індустріалізаторові й конструктивному розумові новітньої України, на спомин про спільну організацію “Червоного шляху” присвячую з любов’ю цю книжку» (Поліщук, 1927). Очевидно, що вони обоє були активними діячами, демонструючи готовність розвивати українську культуру в умовах радянської системи і не мирячись із проявами «русотяпства», тобто російського шовінізму.

Сюжетна основа Поліщукової поеми «Адигейський співець» пов’язана з Кавказькою війною, хоча події твору відбуваються вже після неї, коли опір місцевих народів зламано, коли час від часу дають про себе знати повстанські загони, а надія народів Північного Кавказу на визволення не згає. Усе це читач розуміє і з огляду на сам наратив поеми, де описано боротьбу російських військ із місцевими провідниками національно-визвольних рухів, і з огляду на непримиренність ідентичностей (колонізатора і колонізованого), оприявленних у тексті через різні маркери одягу, віросповідання, способу життя, соціальних ролей. Загалом у поемі подибуємо велику кількість кавказьких топонімів (Лаба, Кубань, Арагат, Мінгі-тау, Пшиш), етнізмів (шепсуги, адиги, натухайці, абреки, кабардинці, абадхези), власні назви місцевого побуту і звичаїв (Шібле, дашнаки, аул, канефір) і т. ін. Як засвідчував критик Іван Капустянський, під час роботи над поемою Поліщук брав для неї відомості «із розмов з уродженцями Кавказу, по матеріалах Накромнац’у й Адигейсько-Черкеської республіки. У ній взято виключно історичні факти: бандитизм на більшовицькому ґрунті, знищення сел тощо» (1925, с. 74–75).

Поема Поліщука «Адигейський співець» розпочинається з опису природи, куди влітаються згадки про минулу історію вільних народів і героїв Кавказу. Цим краєм мандрує «гарячий на слово» співець Іскандер. Він спотям за життям місцевих мешканців, є носієм історичної пам’яті, уособлює зв’язок поколінь, але в осерді його думок — «пекучі спогади минулої борні» (Поліщук, 1925, с. 51). Розповіді Іскандера обертаються навколо минулого і сучасного, які пов’язані, з одного боку, пам’яттю про свободу, а з іншого — почуттями болю та покори: «Тепер не ми господарі / В країні гір і вільних горців! / Тепер панує той — в лампасах / З шаблюкою в шинелі й гудзиках бляшаних» (1925, с. 51). Його слова для місцевих мешканців не є просто відлунням минулого, адже вони надихають «повстанчі сили», та й сам Іскандер усвідомлює власну місію: не лише оспівувати звитяги попередніх поколінь, а і звертатись до живих.

З-посеред героїв, яких оспівав Іскандер, — Шаміль, реальна історична постать, очільник національно-визвольної війни на Кавказі в XIX столітті. Поразка Шаміля, відповідно до сюжету поеми,

призвела до етно- і екоцидів. Раз у раз наратор поеми подає картини тотального насилля з боку чужинців. Руйнування і грабїж місцевих поселень, переміщення жителів відбувались одночасно з нищенням місцевої природи: «Дубів скидали з кручі, / Дітей об камінь розбивали, / Жінок скидали в прірви, / І брали на штики відважних адигейців» (1925, с. 53).

Низка фрагментів Поліщукової поеми підтверджує: письменник справді керувався історичним фактажем, відкинувши російсько-імперський погляд на історію, що суттєво посилює її переконливість та антиколоніальне звучання. Один із таких фрагментів стосується факту втечі великої кількості населення Кавказу на територію Туреччини задля порятунку від завойовницького терору. Унаслідок цього більш ніж половину місцевого населення витіснили з батьківщини. Частина втікачів загинула тоді в Чорному морі, що підтверджують сучасні історики і про що дізнаємося з Поліщукової поеми:

Тоді не покорилися шепсуги,
Не уклонились натухайці:
Одні пішком з ослами і хламіттям
Пішли в Туреччину шукати долі,
А другі —
На кораблі насіли,
Мов птиці перелітні
На острів серед моря.
В Туреччину і ці дороги прямували,
Рятуючи життя і волю. (1925, с. 56)

У властивій для себе стилістичній манері Поліщук подає деталізовані сцени людського страждання і смерті:

Вони — у морі поринали,
Як звуки у просторах,
І горе йшло на дно, до риб на їжу.
На дні здивовані істоти
Теліщили рогові очі
На скорчені од жаху лиця,
Нагострені ненавистю їдкою,
А потім кидались і поїдали. (1925, с. 56)

У наведених і наступних рядках мотив поїдання людей рибами і образ «поїдених, погнилих» трупів, які прибивало до скель Кавказу, ймовірно, також не були випадковими, а базувались на осмисленні історичного матеріалу: як стверджують сучасні дослідники, до теперішніх часів існує адигська приказка про те, що морську дорогу до Стамбула видно за черкеськими мертвими тілами, а чимало адигів утримуються від споживання риби з Чорного моря (2025).

Образ вільного Кавказу в поемі В. Поліщука — це насамперед простір свободи, де людина живе в гармонії з величною природою, а земля дихає давньою історією. Мешканці цієї землі часто порівнюються в поемі з тваринним світом: черкеські дівчата — «лані», хлопці — «орли», Шаміль —

мов зубр, якого загарбники зганяють із гір, Іскандер — «як ранений орел». Натомість природа завойованого Кавказу стогне від болю, а колонізована земля стає територією трансформованого ландшафту, вимушених переміщень і переховувань від «лютої напасті», тобто завойовників. Мандрівником і вигнанцем є головний герой поеми Іскандер. Утікаючи від погоні, він переходить від землі адигів до народів «Дагестану і Абхазу» (1925, с. 65). Це дає йому розуміння того, що лише єдність місцевих народів здатна забезпечити успіх боротьби за звільнення всього Кавказу.

Силами, що порушують плин буття людини і природи, постають у Поліщуківій поемі російсько-імперські завойовники, означені такими лексемами, як «прокляті руси», «чужинці», «московська чиновня», «чиновники слизькі», «ловці наживи». Наратор порівнює їх із кліщами, іноді називає «русами» чи «козаками», але загальний контекст висловлювань засвідчує, що йдеться про «царський гніт», а центр окупації міститься в столиці імперії («Хай їдуть на Москву. / Геть до своїх — на північ! / Вони гнітили нас!») (1925, с. 84).

Художній екскурс в історію завоювання Кавказу містить згадки про ще одну реальну людину — Михайла Воронцова, представника окупаційної адміністрації, який десять років перебував на посаді намісника Кавказу. В одному з фрагментів Поліщуківій оповіді присутність російського високопосадовця є імпліцитною: місцеві мешканці просять Іскандера розповісти «про аули Дарго», що «їх прокляті руси ростерли». У цих словах відсутнє прізвище Воронцова, проте реплікою про знищені аули Дарго наратор поеми, безумовно, апелював до даргинської експедиції. Аул Дарго, який був столицею держави-імамату на території Дагестану та Чечні, 1845 року намагалися захопити війська на чолі з Воронцовим. Для останнього кампанія виявилась невдалою, оскільки його військо зазнало великих втрат у боротьбі проти армії Шаміля, однак Дарго було знищене. В інших строфах поеми прізвище Воронцова вже назване, а описи нищівної діяльності його військ щодо місцевої природи й населення розлогі та деталізовані.

Образ Іскандера акумулює в собі історичні й екзистенційні виклики, з якими стикаються колонізований народ і ті його представники, хто вболіває за земляків, посвячуючи своє життя їхньому звільненню (відповідно до сюжету поеми, звільненню не лише від рабства, а й від архаїчності мислення). Основна, усвідомлена Іскандером сила міститься в рідному слові, адже воно є для нього вмістилищем вікової спадщини, народної творчості, натхненням і порятунком.

Слово моє,
Мово народу могого,
Ти — моя сила,
Ти — мій творчий огонь.
Твої уста приторкаються до моїх,
І спрага у душі моїй,

Наче вихор проходить спазмами,
Черпаючи повітрям воду.
Шари твого багатства, осілі за віки,
В душі моїй палають.
Почорнілі уста мої
Тобою говорять в безумному екстазі.
(1925, с. 73)

Так звучать кілька рядків одного з більших внутрішніх монологів героя. Образ Іскандера поєднує культурницько-творчу й політичну іпостасі, і тут слід додати, що роздуми й почуття головного героя поеми, які супроводжують його «пісні» та переходи між горами і народами (міркування про долю генія та «малої» нації, відчуття відчуженості й самотності), корелюють із особистістю самого Поліщука та перегукуються з лейтмотивними для його літературного дискурсу тематичними векторами. Одним із таких у доробку письменника (і це вплинуло на образ Іскандера) була ідея національної культури як об'єднавчої цінності і як можливості заявити про себе перед іншим народами й людством загалом.

Відразу після данини рідному слову вустах адигейського співця — доволі несподівана частина, у якій Іскандер трактує рідну мову як прокляття — і його персональне, і цілого народу. За такими роздумами — і про це також йдеться в поемі — приховані трагедія «маленьких» народів і трагедія співців «маленької сліпої нації» (1925, с. 71). Мовний бар'єр, розмірковує Іскандер, стає однією з перепон для взаєморозуміння народів Кавказу, не дає змоги достукатись до «мільонів»: «О, мово народу могого! / Ти зв'язуєш, ти — пута, / Ти — гребля, загорожа / До мільонів людських душ. / Бо ти замкнулась тисячами У жмені дрібного народу, / Тоді як коло мільонів / Рокоче навкруги» (1925, с. 75–76). Героя охоплює розпач від того, що трагедія Адигей лишасться для людства не почутою і що плин часу може поховати будь-яку надію на звільнення, на прилучення «маленького» народу до планетарного поступу: «На мову мільонів / Ніхто не перекаже. / Ніхто не схоче знати про адиге, / Що мають серце, розум і огонь, / Що мають голос — клекоти орлині, / Співця, що груди рве / Посеред скель німих» (1925, с. 68–69).

В антиімперські висловлювання Іскандера вкладено не лише мрію про відвоювання для «темного люду» його давнього права бути вільним, а й слова про братерство і працю, якими він хоче достукатись до адиге. У свідомості Іскандера зароджується ідея знищення всіх націй, малих і великих, задля вивільнення «творчого духу» і розвитку «ідей». Вкраплення подібних тез одразу навіює думку про вплив пролетарських ідеологем на ціннісний дискурс поеми, що справді посилюється в наступних строфах.

Після умовної першої частини «Адигейського співця», яка була екскурсом в історію антиколоніальної боротьби в XIX і на початку XX століть, наступні події поеми відбуваються під впливом

лютневої і жовтневої революції 1917 року, відлуння про які долітає до народів Кавказу: «Чутки, як гул весняних вод, / Пішли з півночі незабаром: / Знесли царя, зламали трон, / І сам народ собою править. / <...> / Го-гов! / Повстаньте, гнані і голодні...» (1925, с. 82).

Наслідки революційного повіву з Росії для Адигеї змальовано через складні й трагічні події, як було і в попередню епоху, але з тією різницею, що конфлікт зміщується з національного до соціального: «Уся Кубань в червоних блисках / Зіп'ялися на ноги бунтівничі — / Нехай ніхто не тисне бідних!» (1925, с. 88). Іскандер стає співцем «всіх братів», мріє про волю для бідних і про переділ землі, а відтак — ворогом «старих» і «багатих». Відповідно до радянського класового підходу, багатії та їхні прихильники «з офіцерами козацькими водили спільні хори» (85), тобто не приєднувалися до радянських, буцімто народних військ. Іскандера починають цькувати співвітчизники, закидаючи йому відмову від національної боротьби:

Тоді на бій водив, —
Тепер зове на мир... /
— Та й правда, говорили?
Він до війни на руських нападав.
Мабуть, звихнувся, підкупили.
— Звичайно, так, — шептали багаті:
Тоді він був співцем,
А зараз — непотребство,
І слово його кволе,
Не доліта до нас. (1925, с. 86)

Відповідно до змальованих у поемі ситуацій, вплив революційних ідей і подій запускають на Кавказі нову хвилю насилля. Не з усіх строф Поліщуківського твору зрозуміло, хто і чому хапався за зброю, але причиною, яка привела головного героя до трагічного фіналу, стає провокація під червоним прапором: не знаючи про неї, Іскандер повертається до коханої Зурни, і з її реплік на його адресу стає зрозуміло, що насилля над нею і її співвітчизниками чинили саме ті, яких чекав Іскандер. «Розтерзані були мої дівочі чресла. / Ще й зараз біль і рана. / Хоч я жива, та вже гнию, / Але тебе судити я не стану, / Що ти їх дожидав!» (1925, с. 96). Почувши про таке, Іскандер чинить самогубство. Головний герой поеми, отже, зазнає поразки, символізуючи тим відхід у минуле всього попереднього історичного досвіду й ціннісного світу. Бо далі, як повідомляє наратор тексту, настає нове життя в новій республіці.

Завершальні строфи поеми не так є продовженням сюжету, як існують автономно, проголошуючи настання кращого ладу: «А років через два / Держава робітничая / Допомогла адиге щирим / Свою республіку створить...» (1925, с. 97). У прикінцевій картині світу наратор повідомляє, що страждання націй лишаться в минулому. Цей підсумковий фрагмент резонує з глорифікацією радянського неоімперіалізму, яка, крім іншого, вибудовувалася

через антиколоніальну риторику і передбачала уславлення єдності народів, спільної праці і т. ін. Адигея справді отримала окремий статус у радянській державі, але «автономії», а не «республіки», як стверджувалось у художньому творі Поліщука.

Того самого року, коли «Адигейський співець» з'явився в місячнику «Червоний шлях», поема побачила світ окремими виданнями, а згодом увійшла до Поліщуківської збірки «15 поем». Пізніше «Адигейський співець» вийшла в перекладі російською та білоруською мовами. Також у тогочасній періодиці бачимо повідомлення, що «есперантський поет» Євген Михальський перекладає «Адигейського співця» на мову есперанто (Літературна хроніка, с. 206).

З погляду літературно-критичної рецепції поема «Адигейський співець» не отримала великої кількості відгуків, а їхній огляд виявляє кілька додаткових опцій, які впливали на сприйняття цього тексту.

Насамперед на рецепції поеми Поліщука позначались ідеологізація літературного руху початку 1920-х років та імідж самого письменника як «Гомера революції» (так назвав Поліщука Володимир Коряк 1921 року в статті «Етапи»). Саме криз призму «революційності» та «пролетарськості» розглядали українських митців тогочасні критики. Олександр Білецький, наприклад, ставив «Адигейського співця» в один ряд із текстами, присвяченими революції (1923, с. 278). Вияв «руху революції» вбачав у творчості Поліщука Абрам Лейтес (1925, с. 17). А от Михайло Доленго у відгуку про «15 поем» констатував, що з Поліщука не вийшло «Гомера Жовтневої революції», адже пролетарська лінія Поліщуківської творчості непереконалива (штучна), позначена невикорінними впливами «дрібнобуржуазної націоналістичної ідеології» (1927, с. 86). З цими спостереженнями перегукувались враження А. Лебідя, який після ознайомлення зі збіркою «15 поем» схарактеризував Поліщука як автора, що «переживає добу художніх ідеологічних шукань». До певної міри всі згадані критики мали рацію. Поліщук на той час позиціонував себе творцем пролетарського культурного руху, прийшовши туди людиною із відчуттям, за його власним зізнанням, «національних болів». Політичний вектор його художнього дискурсу справді не вражав порівняно з іншими тематичними спрямуваннями і часто був позначений схематизмом, демонстративністю, еклектизмом.

Ще один аспект із-поміж тих, до яких звертались критики Поліщуківських поем, стосувався їхнього художнього рівня. Іван Капустянський уважав «Адигейського співця» твором високохудожнім (1925, с. 71), натомість Доленго таку оцінку поставив під сумнів. На думку останнього, Поліщуківському творчому стилю бракує виразності, його епічні полотна хоч і містять «живі шматки життя», але завжди «уривчасті» (1927, с. 85). Відсутність «певної мистецької» і сюжетної «викінченості» Поліщуківських поем відзначав також Лебідь (1925,

с. 81–82). Як приклад, він апелював до поеми «Адигейський співець», указавши на її риторизм, а також на «ходульне» закінчення поеми, відсутність «органічного сполучення масової душі народу зі своїм співцем», а задум твору «увесь час розвивається окремими лініями» (1925, с. 81–82). Про «непостійність» і «немузичність» Поліщукової поетики писав А. Лейтес, трактуючи це ознакою нової епохи, а самого поета Поліщука — «революціонером в галузі вірша» (1925, с. 20). Своєрідне трактування авторської техніки в «Адигейському співці» підхопив І. Капустянський, спираючись на цитату Змітрока Бядулі: «Поема пересипана <...> красивими образами, що нагадують собою фантастичні візерунки кавказьких гір і проваль. Своєю мелодійністю й ритмікою склад віршу немов передає музику кавказьких бурливих річок і водоспадів. Та і взагалі відчувається на всій її архітектоніці видатний мистецький смак поета, який навіть у побудові українських слів, їх звуках творить ілюзію Кавказу. Читачеві здається ніби він чує енергійну, темпераментну, уривчасту орлину мову лютого з кавказьких племен» (Капустянський, 1925, с. 72).

Огляд наведених відгуків про «Адигейського співця» за 1923–1929 роки дає підстави зробити висновок, що антиколоніальній тематиці цієї поеми фактично не приділили уваги. Винятком був І. Капустянський, який разом із Поліщуком готував до друку біографічні матеріали останнього й очевидно активно спілкувався з письменником про причини та обставини його творчих зацікавлень. Капустянський чи не єдиний згадав про те, що поема присвячена визволенню адигів і що історія цього народу «в минулому нагадує дуже історію України» (1925, с. 71). Критик додав, що в поемі йдеться про часи «нашої революції», а в цілому вона є кроком до «вироблення в поетові інтернаціонального світогляду й співчуття долі всіх народів» (1925, с. 71). Із цим критиком солідаризувався Іван Сенченко, але лише в тому, що «Адигейський співець» має сильні сцени «боротьби, почуття й обов'язку» (1927, с. 212).

Висновки

Те, що поему Поліщука «Адигейський співець» сприймали як текст, який легітимізував радянську політику і тим підтверджував реноме її творця як пролетарського автора, було цілком законним для літературного процесу 1920-х. Та водночас не варто перебільшувати радянського пафосу цього твору, який звучав украй лаконічно, оприявнившись більш-менш помітно в прикінцевих строфах, де, хоч і під радянською егідою, схвалювалися «республіка» і «праця». Зрештою, ці прикінцеві рядки мали свою логіку, закладену в попередніх частинах поеми: історичні реалії після 1917 року ставали для декотрих «малих» націй єдиною на той час можливістю спробувати зберегти свою ідентичність. Відтак виникали паралелі з українською ситуацією й тими компромісами, на які згодилась велика кількість українських культурних діячів, долучаючись до розбудови України як

радянської держави. Так чи інакше, автор поеми відкидав російське бачення історії, прославляючи демократичні (республіканські) цінності. Найемоційніша і найбільша за обсягом частина Поліщукової поеми є висловом чіткої антиколоніальної настанови.

На матеріалі художньо презентованої історії боротьби на Кавказі Поліщук актуалізував низку проблем колонізованого народу (мовної ідентичності, історичної пам'яті, визвольного опору, національної перспективи), що перегукувалось не лише з українським чи будь-якого іншого окупованого народу досвідом, а й із актуальним часом. На період написання поеми в Україні існувала велика кількість проблем навколо національного питання, оскільки радянська політика спричиняла нові хвилі і форми політичної цензури й етноциду (голод в Україні 1921–1923 років, внутрішні переміщення й політичну еміграцію, ідеологічні переслідування тощо). Час і контекст появи «Адигейського співця» збіглися, з одного боку, із відносною демократизацією українського культурного руху, коли ще не усталився ортодоксально-пролетарський погляд на мистецтво, а з іншого — із початком ідеологізації літературного процесу, коли статус і біографія письменника, як обов'язкових відповідників пролетарській картині світу, ставали обов'язковим атрибутом.

Поліщукова поема показова своїм чітким антиколоніальним голосом. Хоча у своєму неприйнятті російської завойовницької ідеології вона не суперечила тогочасній пролетарській картині світу, її підтримка національно-визвольної боротьби була, безумовно, важливим виступом на тлі утвердженого радянського імперіалізму (неоколоніалізму) і його різноманітних практик денационалізації. Маневруючи між різними риториками і стратегіями, ортодоксальні критики 1920-х щораз більше нападали на реальні чи вигадані прояви національної свідомості в доробку тих чи інших українських письменників, але такими ж різними ставали і стратегії деколонізації чи націоцентризму в дискурсах тих авторів, які прагнули творчої реалізації, не відмовляючись від своєї національної ідентичності.

Покликання

- Білецький, О. (1923). Валер'ян Поліщук. Радіо в житях. Поезії 1922–1923 р. *Червоний шлях*, 4–5, 275–279.
- Білий, Д. (2009). *Українці Кубані в 1792–1921 роках. Еволюція соціальних ідентичностей*. Східний видавничий дім.
- Геноцид черкесів (адигів). «Це історія, яка триває досі»: історик про російське підкорення Кавказу (2025). *Радіо свобода*. <https://www.radiosvoboda.org/a/istoryk-genotsyid-cherkesiv-adygiv-rosiyskoyu-imperiyeu/33301439.html>
- Даниленко, В. (Упор.) (2012). *Українська інтелігенція і влада. Зведення секретного відділу ДПУ УСРР 1927–1929 рр.* Темпора.
- Доленго, М. (1927). Валер'ян Поліщук — лірик. *Гарт*, 2, 85–95.
- Капустянський, І. (1925). *Валер'ян Поліщук. Спроба характеристики творчості з портретом, автографом і автобіографією поета та бібліографічним покажчиком*. ДВУ.
- Коряк, В. (1921). Етапи. *Жовтень*, 83–94.
- Лебідь, А. (1925). Валер'ян Поліщук (З приводу «15 поем»). *Життя й революція*, 1–2, 81–85.
- Лейтес, А. (1925). *Ренесанс української літератури*. ДВУ.
- Літературна хроніка. (1928). *Червоний шлях*, 4, 206.

Поліщук, В. (1928). *Адыгейский певец*. Государственное Издательство Украины.
Поліщук, В. (1925). *15 поем*. ДВУ.
Поліщук, В. (1927). *Металевий тембр*.
Поліщук, В. (1929). *Адыгейські песняр*. Беларускае Дзяржаўнае Выдавецтва.
Поліщук, В. (1997). «*Блажен, хто може горіти...*» *Автобіографія, щоденники, листи*. Азалия.
Сенченко, І. (1927). Спіралі і петлі. *ВАПЛИТЕ*, 4, 202–222.
Ушкалов, О., & Ушкалов, Л. (Упор.) (2010). *Архів Розстріляного Відродження. Матеріали архівно-слідчих справ українських письменників 1920–1930-х років*. Смолоскип.
Шаповал, Ю. (2017). *Олександр Шумський. Життя, доля, невідомі документи*. Україна модерна, Українські пропілеї.

References (translated and transliterated)

Biletskyi, O. (1923). Valerian Polishchuk. Radio v zhytakh. Poezii 1922–1923 r. [Valerian Polishchuk. Radio in the Rye. Poems from 1922–1923]. *Chervonyi shliakh*, 4–5, 275–279.
Bilyi, D. (2009). *Ukrainci Kubani v 1792–1921 rokakh. Evoliutsiia sotsialnykh identychnosti* [The Ukrainians of Kuban in 1792–1921. The evolution of social identities]. Eastern Publishing House.
Danylenko, V. (Comp.) (2012). *Ukrainska intelihentsiia i vlada. Zvedennia sekretnoho viddilu DPU USRR 1927–1929 rr.* [The Ukrainian Intellectuals and the Authorities. Reports from the Secret Department of the SPD of the Ukrainian SSR, 1927–1929]. Tempora.
Dolenho, M. (1927). Valerian Polishchuk — liryk [Valerian Polishchuk, a lyricist]. *Hart*, 2, 85–95.
Henotsyd cherkesiv (adyhiv). “Tse istoriia, yaka tryvaie dosi”: istoryk pro rosiiske pidkorennia Kavkazu [The genocide of the Circasians (the Adyghe). “It’s a story that continues to this day” — a historian about the Russian conquest of the Caucasus]. (2025).

Radio svoboda. <https://www.radiosvoboda.org/a/istoryk-genotsyid-cherkesiv-adygiv-rosiyskoyu-imperiyeyu/33301439.html>
Kapustianskyi, I. (1925). *Valerian Polishchuk. Sproba kharakterystyky tvorchosti z portretom, avtohrafofom i avtobiohrafieiu poeta ta bibliohrafichnym pokazhchym* [Valerian Polishchuk. An attempt to characterize the poet’s work through his portrait, autograph, autobiography, and a bibliographic index]. DVU.
Koriak, V. (1921). Etapy [Stages]. *Zhovten*, 83–94.
Lebid, A. (1925). Valerian Polishchuk (Z pryvodu “15 poem”) [Valerian Polishchuk (Regarding the “15 poems”)]. *Zhyttia y revoliutsiia*, 1–2, 81–85.
Leites, A. (1925). *Renesans ukrainskoi literatury* [The Renaissance of Ukrainian Literature]. DVU.
Literaturna khronika [Literary Chronicle]. (1928). *Chervonyi shliakh*, 4, 206.
Polishchuk, V. (1925). *15 poem* [15 poems]. DVU.
Polishchuk, V. (1927). *Metalevyi tembr* [Metallic Tone].
Polishchuk, V. (1928). *Adygeyskiy pevets* [The Adyghe singer]. State Publishing House of Ukraine.
Polishchuk, V. (1929). *Adygeyskiy pesnyar* [The Adyghe singer]. Belarusian State Publishing House.
Polishchuk, V. (1997). “*Blazhen, khto mozhe hority...*” *Avtobiohrafiiia, shchodennyky, lysty* [“Blessed is the one who can burn...” Autobiography, diaries, letters]. Azaliia.
Senchenko, I. (1927). *Spirali i petli* [Spirals and Loops]. *VAPLITE*, 4, 202–222.
Shapoval, Yu. (2017). *Oleksandr Shumskiy. Zhyttia, dolia, nevidomi dokumenty* [Oleksandr Shumskiy. Life, Fate, Unknown Documents]. Ukraina moderna, Ukrainski propilei.
Ushkalov, O., & Ushkalov, L. (Comp.) (2010). *Arkhiv Rozstrilianoho Vidrodzhennia. Materialy arkhivno-slidchykh sprav ukrainskykh pismennykiv 1920–1930-kh rokiv* [Archive of the Executed Renaissance. Materials from archived investigation files on Ukrainian writers from the 1920s and 1930s]. Smoloskyp.

Olesia Omelchuk

Shevchenko Institute of Literature of NAS of Ukraine, Ukraine

VALERIAN POLISHCHUK’S POEM “THE ADYGHE SINGER”: SPECIFICITIES OF A COLONIZED SPACE (WARS, FORCED MIGRATIONS, ECOCIDE)

This article, for the first time in Ukrainian literary scholarship, analyzes Valerian Polishchuk’s poem *The Adyghe Singer* (1923) and the circumstances of its emergence in the context of anti- and neocolonialism. The article aims to determine how Polishchuk’s artistic narrative conceptualizes national space as colonized. The theoretical and methodological basis is the application of historical-genetic and historical-functional methods. The study draws on historical and literary research and uses material (autobiographies, correspondence, and reports from the secret department of the SPD of the Ukrainian SSR) connected to the writer’s life and milieu.

The results of the study argue for an anti-colonial orientation of the poem *The Adyghe Singer*, which is grounded in the events of the national liberation movements of the peoples of the Caucasus in the 19th and early 20th centuries, in particular the Caucasian War. A number of analyzed fragments of Polishchuk’s poem confirm that the writer relied on historical evidence. Rejecting the Russian imperial interpretation, he depicts the irreconcilability of two entities — the colonizer and the colonized. The author addresses a range of issues tied to the national question, including policies of colonizing “small” peoples, such as the question of national language, preservation of historical memory, ecocide, forced internal displacement and emigration, the conflict between the national and the social, the fate of a people’s leader, etc.

The proposed reconstruction of the political and cultural background of the period in which the poem was written and published demonstrates that its plot is connected to Ukrainian realities of the pre-Soviet and Soviet eras. Although in its rejection of the Russian Empire and its conquest-oriented ideology, the poem did not contradict the then-dominant proletarian worldview, the glorification of national liberation struggle was an important and bold statement by the writer against the backdrop of emerging Soviet imperialism and its various strategies of denationalization. Polishchuk’s creativity, like the activities of many other Ukrainian figures, showed a readiness to develop Ukrainian culture within the Soviet system while refusing to reconcile with Russian chauvinism.

Keywords: Valerian Polishchuk; poem; anti-colonialism; migrations; Caucasian War.

Стаття надійшла до редколегії 18.12.2025
Прийнято до публікації 26.02.2026
Опубліковано 31.03.2026